

500 škôl oslavuje 500 rokov reformácie

**Vývoj chrámovej hudby v evanjelickej cirkvi
v 16. – 18. storočí**

Študijný materiál do súťaže – oblasť HUDBA

„Hudba je jedním z nejkrásnějších a nejnádhernějších darů božích. Je jedním z nejlepších umění. Noty ožívují slova. Hudba zahání ducha smutek, jako bychom se dívali na krále Saula. Je nejlepší útěchou pro zarmoucené lidi, jí se srdce upokojí, občerství a osvěží.“

Martin Luther

Úvod

Reformácia a vznik evanjelickej cirkvi priniesol už v 16. storočí zmeny aj do bohoslužobného života a priebehu liturgie a hudobného stvárnenia služieb Božích. Spev zborového zhromaždenia v rámci evanjelických služieb Božích sa stal a stále je jednou z kľúčových charakteristík náboženského hudobného prejavu tejto konfesie. Rozhodujúci vplyv na jeho postavenie a charakter mala Lutherova¹ teológia a jeho pohľad na hudbu v službe rozvoja viery jednotlivca ako aj spoločenstva. Vplyv Lutherových myšlienok na vývoj nemeckej hudby badať na akejsi pomyselnéj osi spájajúcej mená ako sú J. G. Walter, M. Praetorius, H. Schütz, J. H. Schein, S. Scheidt, J. Rosenmüller, A. Pflieger, D. Buxtehude, J. Pachelbel, G. Böhm, J. Schelle, J. Kuhnau, G. Ph. Telemann, pričom jej nesporným vrcholom je Johann Sebastian Bach.² Reformačné myšlienky ovplyvnili aj náboženský život na území dnešného Slovenska, najmä v oblastiach, kde žili a pôsobili Nemci. Pod vplyvom Lutherovho spolupracovníka Filipa Melanchtona³ preniesol myšlienky reformácie do hudobného prejavu žiakov Leonard Stöckel, ktorý študoval v Nemecku a po príchode na Slovensko založil a viedol školu v Bardejove.

1 Lutherov vplyv

Martin Luther mal mimoriadne vreľý vzťah k hudbe, čo vychádzalo z jeho pôvodného študijného zamerania. Navštevoval artistickú fakultu Univerzity v Erfurte. Jeho hudobné vzdelanie bolo na profesionálnej úrovni.⁴ Bol výborným hráčom na lutnu. Podľa Luthera má hudba Božský pôvod a je to mimoriadny dar, ktorý existuje od počiatku sveta. Jeho tézy o hudbe sa dajú stručne vyjadriť slovami Waltera Blankenburga: *„Hudba je Boží dar, a tým mimoriadny dar, ktorý je tu od vzniku sveta. Všetko naokolo, čo nás obklopuje, znie – vietor, stromy, rieky, celá príroda, ktorú stvoril Boh. Mimoriadny význam v týchto zvukoch, ktoré nás obklopujú od vzniku sveta, majú zvieratá a hlavne svojím spevom vtáci.“*⁵ Z toho vyplýva jeho názor, že

---

¹ Martin Luther, (1483 - 1546) bol nemecký teológ, kazateľ a reformátor, autor množstva duchovných, politických, pedagogických spisov, cirkevných piesní a prekladov. Jeho najvýznamnejším dielom je preklad Biblie do nemčiny.

² MEDŇANSKÝ, Karol.: Odras tradície v tvorbe Johanna Sebastiana Bacha, Hudobný život 4/2010, ISSN 13 35 41 40. Dostupné na internete: http://www.hc.sk/src/hudobny_zivot_clanok.php?hz_clid=300&hzid=145&menutyp=aktualnecislo, 10.6.2011

³ Filip Melanchton (1497 - 1560) bol nemecký filozof, humanista a reformátor, pedagóg, profesor univerzity vo Wittenbergu. Realizátor Lutherovho filozofického programu: Melanchton podal filozofickú formuláciu protestantizmu; je zakladateľ protestantskej neoscholastiky.

⁴ MEDŇANSKÝ, Karol.: Kontexty hudobnej histórie a súčasnosti, Prešovská univerzita v Prešove 2009, ISBN 978-80-555-0004-1. s. 10 – 11.

⁵ tamtiež

hudba a teológia musia byť v jednote.⁶ Zdôrazňuje aj myšlienku jednoty slova a hudby, ktorá sa objavuje v definovaní nemeckej omše - Deutsche Messe.⁷ Tu kladie dôraz na správnu deklamáciu – hudobné stvárnenie textu, ktoré má zodpovedať akcentom hovorenej reči. Podľa toho sa má spievaná hudba podriaďovať zrozumiteľnosti slova, ktoré skladba obsahuje. Spev celého zhromaždenia počas služieb Božích vychádza z učenia o všeobecnom kňazstve⁸ a zdôrazňovaní rovnosti všetkých veriacich pred Bohom. Miesto hudby v našich evanjelických kostoloch určovali Lutherove predstavy o úlohe hudby v rámci liturgie⁹, ktoré boli v znamení jeho kladného postoja k hudobnému umeniu. Nový bohoslužobný poriadok Deutsche Messe (1525), ktorý Luther vypracoval spolu so svojim hudobným poradcom Johannom Walterom¹⁰, umožnil popri speve kňaza aj všetkých veriacich a to v národnom jazyku. Podľa Luthera má každý právo modliť sa cez spev zrozumiteľným spôsobom. Deutsche Messe umožňuje uplatniť v rámci bohoslužby aj viachlasné - polyfónne, či homofónne komponované vokálne skladby a poskytoval priestor i pre inštrumentálnu - nástrojovú hudbu. Viachlasná hudba, vokálna a vokálno-inštrumentálna, mala svoje miesto v evanjelických kostoloch najmä počas cirkevných slávnostných príležitostí. Najznámejší Lutherov hymnus je *Ein Feste Burg – Hrad prepevný*, ktorý sa stal hymnou evanjelikov. Hudobno-interpretáčny aparát pozostával spravidla z kantora, ktorý viedol žiacky zbor, z organistu a k nim sa mohli príležitostne pripojiť aj ďalší hudobníci. Lutherove názory na hudbu vyvrcholili v diele Johanna Sebastiana Bacha, ktorý dokázal vo svojich dielach najlepšie odraziť teologické jeho názory a princípy reformačného učenia¹¹.

2 Skladatelia obdobia reformácie

V 16. storočí v tvorbe luteránskej tradície pôsobil **Heinrich Schütz** (1585 – 1672). Jeho dielo obsahuje skladby pre sólový a zborový spev s hudobným sprievodom ako aj a cappella skladby – skladby bez hudobného sprievodu. Príkladom môžu byť tri zbierky *Symphoniae sacrae*, *Dávidove žalmy*, *Sedem Ježišových slov na kríži* ako aj tri pašiové zbierky. Schützova hudba začína pri komplikovaných stavaných dielach, ale postupne sa vyvíja ku zrozumiteľnej jednoduchosti až striedmosti, čo vidno najmä v jeho *Pašiách*.¹²

---

⁶ **WALTHER, Johann Gottfried.**: Musikalisches Lexikon. 5. vydanie. Kasse: Bärenreiter – Verlag 1993, ISBN 3-7618-0807-0

⁷ Nemecká omša – Deutsche Messe. Lutherove návrhy poriadkov evanjelických služieb Božích sa volali: Formulár omše a prijímanie pre cirkev wittenberskú (1523) a Nemecká omša (1526)

⁸ Učenie o všeobecnom kňazstve v evanjelickej teológii tvrdí, že všetci veriaci získavajú práva a povinnosti kňaza pri krste.

⁹ Vychádza z gréckeho pojmu λειτουργία - leitourgía, ktorý sa dá preložiť ako čin v prospech ľudu /leitus – týkajúci sa ľudu a ergon – čin/. Pojem liturgia bol v každom časovom období naplnený trochu iným obsahom. V pôvodnom význame označoval kult, ktorý uctieval Boha.

¹⁰ Porovnaj: BLUME, Fridrich: Geschichte der evangelischen Kirchenmusik. Bärenreiter-Verlag, Kassel – Basel – Paris – London – New York 1965, s. 32-38.

¹¹ Johann Sebastian Bach (1685 –1750) bol nemecký skladateľ barokovej hudby, slávny organista a čembalista. Dnes je uznávaný ako najväčší majster zvuku, ktorý na stáročia ovplyvnil celý ďalší vývoj hudby.

¹² **BUKOFZER, Manfred.** Music in the Baroque Era. New York, W.W. Norton & Co., 1947. ISBN 0393097455

Johann Hermann Schein (1586 – 1630) vytvára novú identitu nemeckej chrámovej tvorby na začiatku raného baroka. Kombinuje tradičný dôraz na kontrapunkt¹³ v luteránskych choráloch s modernými štýlovými inováciami z Talianska. Schein pôsobil ako jeden z predchodcov J. S. Bacha v kostole Sv. Tomáša v Leipzigu ako kantor a skladateľ hudby pre miestne cirkevné zbory. Už ako dieťa preukázal veľké muzikálne nadanie a bol prijatý do chlapčenského speváckeho zboru v Sasku, kde spieval soprán. To ovplyvnilo aj jeho tvorbu, ktorá je zameraná najmä na vokálne skladby. Jeho raná chrámová tvorba sa zameriava skôr na motetá, ale neskôr Schein rozvíja modernejší štýl vo vokálnom koncerte s použitím basso continuo¹⁴.¹⁵ Rovnako ako u Shutza i u Scheina nachádzame vo vokálnej tvorbe využívanie viacborového benátskeho štýlu, kedy sa na skladbe podieľajú viaceré spevácke zbory.

Samuel Scheidt (1587 – 1654) bol jedným z najvýznamnejších skladateľov svojej doby, najmä na poli hudby pre organ a čembalo. Jeho *Tabulatura nova* (1624) je monumentálnou zbierkou piesní a hudobných sprievodov, obsahuje variácie, fantázie, toccaty, fugy, liturgické prvky pre luteránske bohoslužby. Rovnako jeho štyri knihy *Geistliche Konzerte* ilustrujú spôsob rozpracovania chorálu, kombinujú deklamačné myšlienky s kontrapunktálnym písaním.

Dieterich Buxtehude (1637 – 1707) značnú časť svojho života pôsobil v Marienkirche v Lübecku. Jeho pozícia v slobodnom cisárskom meste mu zabezpečovala značný priestor pre autonómny rozvoj hudobnej kariéry. V roku 1637 zorganizoval sériu večerných koncertov pod názvom Abendmusik, čo oslovilo mnohých významných skladateľov ako Handel a Mattheson, aby sa s ním stretli. Mladý Bach za počúvaním hudobných večerov prešiel 400 km z Arnstadtu a zotrval tam tri mesiace. Buxtehudeho chrámová tvorba je skôr vysoko kvalitným rozvinutím toho, čo poznal a neprináša žiadny výrazný posun k novému.¹⁶

3 Johann Sebastian Bach

Z 1000 diel tohto autora, sú dve tretiny venované evanjelickej cirkvi a jej bohoslužobnému životu. Býva označovaný ako 5. evanjelista, pretože hovorené slovo nemá schopnosť osloviť dušu človeka tak ako jeho hudba.

---

¹³ Kontrapunkt - súčasne koordinovaný pohyb niekoľkých samostatných hlasov alebo tónov melódií, tvoriacich jeden celok

¹⁴ Basso continuo - generálny bas taktiež číslovaný bas, (francúzsky: *basse cifrée*, nemecky: *Generalbass*,) bol do konca 16. storočia označovaný ako spôsob tvorby harmonického základu akordickou hrou na sprievodnom nástroji ako kontrast pre melodický hlas. V 17. a 18. storočí to bol spôsob notácie pre najnižší hlas. Je udaný notami, akordami a číslami. Dnes týmto pojmom označujeme spôsob vytvárania (realizácie) harmonickej štruktúry skladby, pri ktorej nástroj alebo skupina nástrojov hrá basovú líniu a nad ňu improvizuje harmóniu podľa číselných údajov skladateľa.

¹⁵ **JOHNSTON, Blair**: Composer Johann Hermann Schein, Classical Archives. Dostupné na internete: <http://www.classicalarchives.com/composer/3291.html#tvf=tracks&tv=about> , 11.6.2011

¹⁶ **SNYDER, J.**: Dieterich Buxtehude: Organist in Lübeck. Revised edition. Rochester: University of Rochester Press, 2007), s. 109-110.

Pochádzal z evanjelickej hudobníckej rodiny a už vo veľmi mladom veku predviedol schopnosť tvoriť kantáty pre hlasy a nástroje. V choráloch *Ježiš ležal v okovách smrti* a *Ježiš, moja radosť* vidíme Lutherov vplyv v otázke podriadenosti hudby zrozumiteľnosti textu, ktorý však neuberá dielu na kvalite. V tvorbe pre zbory kombinuje množstvo prvkov, ktoré sú zaradené prekvapivým spôsobom, pričom využíva celý potenciál hlasov i nástrojov. Bach nikdy nemal k dispozícii taký zbor a toľko hudobníkov, aby predviedol svoje diela podľa svojich predstáv. Počas svojho pôsobenia v Lipsku, v kostole Sv. Tomáša, viedol chlapčenský spevácky zbor a niekoľkokrát sa dostal do konfliktu s mestskou radou, ktorá mu neumožnila využívať viac ako päť platených hudobníkov. Skladby pre zbor komponoval tak, aby boli zároveň cvičením spevákov v rôznych hlasových technikách. Počas tohto obdobia napísal päť kantátových cyklov. Bach napísal aj šesť motet, pričom novoročné pre dva zbory ukazuje ako dokázal v jednej skladbe predviesť všetky hudobné formy, robí z nich svoje vlastné a vytvára čosi mimoriadne.¹⁷ Bachovo dielo je poznačené jeho hlbokou evanjelicko-luteránskou religiozitou. Z 250 kantát, ktoré po sebe zanechal, je asi 200 cirkevných. V nich, rovnako ako aj v pašiách, sa často necháva inšpirovať populárnymi chorálmi evanjelického spevníka. Napriek tomu považujeme veľkú časť jeho duchovnej hudobnej tvorby za stratenú. Bach zložil pravdepodobne päťoro paší a z nich sú jediné autenticky zachované len Jánove a Matúšove pašie. Predpokladá sa, že medzi troma stratenými dielami sú Lukášove a Matejove pašie. Piate stratené pašie považujú bádatelia za pravdepodobnú prepracovanú variantu Matejových paší.

4 Skladatelia na území Slovenska

Reformačné myšlienky sa dostali na územie Slovenska takmer okamžite, najmä prostredníctvom nemeckých obchodníkov a študentov. Najväčší dosah mali na Spiš, Šariš a stredoslovenské banské mestá, kde vznikli prvé luteránske zbory. Evanjelická hudba na našom území vychádzala z nemeckej tradície. Základ tvorili piesne Martina Luthera a Johanna Waltera, ktoré boli preberané do našich spevníkov. Najstarší dokument o evanjelickej cirkevnej hudbe predstavuje inventár hudobného repertoáru cirkevného zboru v Banskej Bystrici, ktorý vyhotovil Joachim Birkholtz¹⁸. Hlavnými reprezentantmi tradície evanjelickej cirkevnej hudby boli kantori, rektori a organisti, čo v niektorých menších mestách bola tá istá osoba. Významnými osobnosťami tohto obdobia boli Leonard Stöckel, neskôr J. Kusser, J. Šimbracký, Z. Zatewutius, G. Plotz, J. Miska.¹⁹ V nemalej miere ovplyvnil spev evanjelikov Juraj Tranovský²⁰.

Významnú úlohu pri šírení evanjelickej hudby zohrávali školy. Žiaci sa učili spievať, hrať na nástrojoch. Pri každej fare existovala škola, čo naplňalo Lutherovu myšlienku: „*Cirkev udržuje školu, škola cirkev.*“²¹

¹⁷ CHRISTOPHER, Harry: The sixteen. Dostupné na internete: <http://www.the-sixteen.org.uk/page/3180/Genesis-Sixteen>, 12.6.2011

¹⁸ V 16. storočí pôsobil ako rektor v Nitrianskom Pravne.

¹⁹ MEDŇANSKÝ, Karol.: Kontexty hudobnej histórie a súčasnosti, Prešovská univerzita v Prešove 2009, ISBN 978-80-555-0004-1. s. 16 - 17

²⁰ 1592 – 1637, Bol slovenský evanjelický farár a tvorca českých a latinských duchovných piesní a modlitieb, autor kancionála Cithara Sanctorum.

²¹ PETRÍK, Borislav – RYBÁR, Peter: Evanjelická encyklopédia Slovenska. Bratislava: GBÚ ECAV na Slovensku, ISBN 80-968671-4-8, s. 364.

5 Leonard Stöckel

Leonard Stöckel sa považuje za zakladajúcu osobnosť hudobného školstva na území Slovenska. Pochádzal z rodiny bardejovského kováča a richtára. Študoval v Košiciach, Vratislave a od roku 1530 na univerzite vo Wittenbergu pod vedením predstaviteľov nemeckej reformácie Martina Luthera a Filipa Melanchtona. Najmä pod ich vplyvom sa formovala jeho vierouka a kultúrna a vzdelanostná úroveň. Po rokoch pôsobenia vo funkcii rektora školy v Eislebene (v rokoch 1534 – 1539) sa vrátil do rodného mesta kde prevzal vedenie latinskej mestskej školy, ktorá pod jeho vedením dosiahla vynikajúcu úroveň. O jej skvelej povesti svedčí fakt, že na nej študovali aj synovia z významných šľachtických rodín. Leonard Stöckel je autorom niekoľkých učebníc (o. i. spisu *Leges scholae Bartfensis* z roku 1540, najstaršej pedagogickej písomnej pamiatky na Slovensku, ktorá obsahovala metodické pokyny na organizáciu mimotriednej práce žiakov, návody na osvojenie si učiva ale aj nariadenia týkajúce sa povinností žiakov a disciplinárne usmernenia) a tiež po nemecky písanej školskej drámy *Historia von Susanna* (Príbeh o Zuzane), vydané v roku 1559 vo Wittenbergu. V oblasti teológie patrila Leonard. Stöckel k hlavným šíriteľom reformného učenia v severných oblastiach Slovenska. Napísal niekoľko významných prác na ochranu evanjelického učenia. Osobitný význam majú jeho *Poznámky ku všeobecným zásadám kresťanskej náuky Filipa Melanchtona* vydané v Bazileji v roku 1560. Významnú úlohu zohrali jeho teoretické diela *De Musica I.* a *De Musica II.* (Dlho bol považovaný za autora týchto učebníc, ale je veľmi pravdepodobné, že ich na základe Stocklových poznámok vypracoval jeho zať Tomáš Fáber.) Zaoberal sa významom hudby vo vzdelaní človeka, pričom vychádzal z Lutherovho pozitívneho pohľadu na hudbu pri formovaní osobnosti človeka. Hudobná výchova sa učila na školách každý deň 1 hodinu. Nižšie ročníky spievali jednohlas, vyššie viachlasné hymny.²² Bardejovská škola pripravovala mládež na ďalšie štúdium v cudzine. Formou vystúpení a školských divadelných hier sa žiaci učili prezentácii na verejnosti. V sobotu dopoludnia žiaci nacvičovali pod vedením kantora žalmy, ktoré v nedeľu spievali na službách Božích. Pred prijatím na štúdium v Bardejovskej škole musel žiak zložiť skúšku z hudobných schopností.

6 Spevníky

Pre šírenie reformácie mali mimoriadny význam spevníky. Prvá významná zbierka *Písně chval božských* z roku 1585 obsahuje 39 piesní, z toho 16 slovenského pôvodu. V roku 1634 vyšla v Levoči zbierka piesní na rôzne príležitosti *O spůsobu Chwaleni Pána Boha w ktereg se obsahují Pjisički Duchownij*, ktorá pozostávala zo 130 piesní. V roku 1636 to bola *Cithara Sanctorum* od Juraja Tranovského, ktorá bola prvým notovaným kancionálom na území Slovenska. Len v 17. storočí vyšla 11. krát, pričom významné je vydanie z roku 1684, ktorého redaktorom bol Daniel Sinapius Horčička²³, ktorý zaradil 84 nových piesní domácich autorov.

---

²² MEDŇANSKÝ, Karol. *Kontexty hudobnej histórie a súčasnosti*, PU Prešov 2009. ISBN 978-80-555-0004-1. str. 21.

²³ 1640 – 1688, Pochádzal z rodiny kazateľa a po štúdiách v Levoči a v nemeckom Wittenbergu pracoval ako rektor v Jelšave, kazateľ v Kameňanoch, Liptovskej Teplej a v Radvani.

Záver

Obdobie reformácie a vzniku evanjelickej cirkvi bolo z hudobného hľadiska bohatým obdobím na vznik hudobného materiálu, ktorý pevne stál na myšlienkach reformačného učenia. Zavedením podmienky zrozumiteľnosti spievaného textu, či už používaním rodného jazyka, alebo samotným stavaním hudobného diela, približuje sa chrámová hudba bližšie ku poslucháčovi – cirkevnému zboru. Najväčší vplyv na vývoj evanjelickej chrámovej hudby mala teológia Martina Luthera a hudobná reflexia J. S. Bacha. Na území Slovenska sa reformačné myšlienky udomácnili takmer súčasne s dianím v Nemecku. Evanjelické obce na Spiši, Šariši, v stredoslovenských Banských mestách fungovali ako živé komunity, ktoré zodpovedne pristupovali ku výchove, vzdelávaniu i vysokej úrovni kultúry svojej konfesie. Tento proces zastavila silná protireformácia a evanjelici na Slovensku už nikdy nedokázali v plnej miere nadviazať na svoju minulosť.

